

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2017 metai

2

LI

Vilnius 2018

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2017

2

Vilnius 2018

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2017

2

Vilnius 2018

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Joachim TAUBER

Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

parengtų mokslinių straipsnių, monografijų labiau vertinami kaip to meto istoriografijos raidos atspindys. Todėl stebina ir glumina Lietuvos mokslo biurokratų pastangos menkinti ir nuvertinti tyrėjų darbą skelbiant pirminius istorijos šaltinius. Tokia pažiūra grasina užgniaužti beužsimezgančią nacionalinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK), Vokiečių ordino, Livonijos viduramžių rašytinių šaltinių publikavimo tradiciją², o nacionalinės istorijos mokslą atriboti nuo kitų šalių istoriografijos. Esant tokiai padėčiai, belieka pasidžiaugti vienu aktualiu Lenkijos istorikų medievistų grupės darbu.

2016 m. sulaukėme Torunės mokslo draugijos (vok. *Wissenschaftliche Gesellschaft zu Torun*, lenk. *Towarzystwo Naukowe w Toruniu*) istorijos šaltinių 109 tomo. Joje susitelkę žemvaldžiai, dvasininkai, vaistininkai, bibliotekininkai, gydytojai, chirurgai tyrė Dancigo Pomeranijos (*Danziger Pommern*) istoriją, archeologiją, teologiją, mediciną ir gamtą. Netrukus imti leisti tęstiniai mokslinių straipsnių, folkloro, rašytinių praeities šaltinių publikacijų rinkiniai. Draugijos pastangomis steigti muziejai. Pabrėžtina, kad 1875 m. gruodžio 16 d. Mgovo žemvaldžio Zygmunto Działowskio iniciatyva įkurta draugija sėkmingai veikia iki šiol. Jos narių interesai seniai peržengė regiono ribas. Įvairiuose Torunės mokslo draugijos leidiniuose rasime nemažai Prūsijos, Abiejų Tautų Respublikos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos tyrimų.

Antrasis pasaulinis karas trumpam sustabdė draugijos veiklą, tačiau jau 1945–1946 m. buvo atkurtas jos branduolys. Prūsijos, Pomeranijos, Kulmo, Kujavų tyrimų atgaivinimą paskatino iš Vilniaus atvykęs literatūros istorikas profesorius Konradas Górskis, profesoriai Marianas Biskupas ir Adrzejus Woszczykas. 1953 ir 1973 m. Mikalojui Kopernikui skirtos konferencijos padėjo atkurti ryšius su Vokietijos istorikais. Ši terpė subrandino ilgalaikes istorinių fundamentalių tyrimų programas ir jas papildančius projektus³. Lietuvos viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų tyrinėtojams gerai žinomi leidiniai *Colloquien Thorunensia* ar *Zapiski Historyczne. Poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich*.

Bd. 1. 1–1. 13 ir Riga, Bd. 2.1–2.2; *Scriptores Rerum Polonicarum*, Cracoviae-Kraków, 1872–1917, vol. 1–68; *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, red. A. Prochaska, Kraków, 1882 ir kt.

² Didesnės apimties viduramžių lituanistikos, prūsistikos, livonistikos šaltinių publikacijas po 1990 m. nesunku suskaičiuoti: *Livonijos kronikos*, sud. J. Jurginis, Vilnius, 1991; *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4: *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, Vilnius, 1996; Vyantas M a r b u r g i e t i s, *Naujoji Prūsijos kronika*, vert. R. Jاسas, Vilnius, 1999; *1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas*, sud. J. Kiaupienė, Vilnius, 2002; *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne iliustrans. Gedimino laišškai*, sud. S. C. Rowell, Vilnius, 2003; *Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, sud. D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, Vilnius, 2005; *1413 m. Horoldės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai*, sud. J. Kiaupienė, L. Korczak, Vilnius, 2013; *Acta primae visitationis diocesis Vlnensis anno Domini 1522 peractae. Vilniaus Kapitulos archyvo Liber Ilb atkūrimas*, sud. S. C. Rowell, Vilnius, 2016; *Lietuvos ir Maskvos tarpvalstybinės sutartys 1449–1556*, sud. J. Kiaupienė, Vilnius, 2016. Prie jų šliejasi tęstinė Lietuvos Metrikos publikacija, kurioje skelbiama viduramžiams priskirtina dokumentika ir mažesnės apimties šaltiniai, papildantys mokslinius straipsnius, studijas, monografijas.

³ Plačiau žr. J. S e r c z y k, *Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Krótki zarys dziejów*, Toruń, 1999.

Kitoje šios draugijos tęstinėje leidinių serijoje *Fontes* skelbiami istorijos šaltiniai. Parengti keturi Prūsijos generalinio seimelio protokolų tomai aprėpia 1528–1542 m. laikotarpį⁴. Publikuotos Lietuvos, Prūsijos, Latvijos istorikams aktualios bažnytinės vizitacijos⁵, kasdienybę atspindintys Prūsijos miestų teisėtvarkos šaltiniai⁶. Šių ir kitų istorijos šaltinių publikavimas dera su tuo pat metu parengtomis studijomis ir monografijomis. Projektai su kitų suinteresuotų institucijų tyrėjais ir tęstinė mišrių darbo grupių veikla užtikrina abipusį tobulėjimą, keitimąsi idėjomis bei metodika. Galima teigti, kad susiformavo Torunės istorikų mokykla. Jos subrandintas vaisius – 1323–1512 m. Prūsijos vyskupysčių formuliarių knygos Upsalos nuorašo publikacija minėtoje *Fontes* serijoje.

Visa trumpai aptarta daugiašakė draugijos veikla puikiai atskleidžia, kad fundamentinius istorinius tyrimus galima užtikrinti remiantis suformuota arba besiformuojančia tradicija, tęstinumu, moksliniu įdirbiu, naujų tyrinėtojų rengimu bei įtraukimu į mokslinę veiklą. Neverta tikėtis nuoseklių ir fundamentinių tyrimų, formuojančių mokslo politiką ir naujas istoriografines mokyklas, vykdant atsitiktinius, „madingus“ ar „skyles“ lapančius darbus.

Publikacija pradeda išsamiau šaltinį pristatančiu Radosławo Biskupo straipsniu lenkų ir vokiečių kalbomis. Jo pabaigoje trumpai aptarta kitų institucijų ir kolegų pagalba rengiant šaltinį. Aiškėja, kad iki šaltinio publikavimo nueitas ilgas pažinimo kelias. 2009 m. R. Biskupas susipažino su Potsdame įsikūrusio Brandenburgo krašto vyriausybinių archyvo (*Brandenburgisches Landeshauptarchiw*) prof. Mario Glauertowo rengiamu kritiniu Upsalos universiteto bibliotekos rankraščio C 575 leidimu. Kai kurių žodžių, santrumpų ir fragmentų reikšmę suprasti bei transkribuoti sudėtingas vietas padėjo Brigitte Poschmann. Iš lenkų į vokiečių kalbą vertė dr. Lilianas Lewandowski. Vertingos ir knygos gale esančios asmenvardžių, vietovardžių rodyklės. Tačiau pažymėtina, kad nurodomos ne visos, o tik svarbiausios pozicijos. Tyrėjų patogumui pridedami santrumpų, šaltinių, literatūros sąrašai.

⁴ *Protokoły Sejmiku generalnego Prus Królewskich*, t. 1: (1526 – połowa 1528) (*Fontes* 90), red. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń, 1993; *Protokoły Sejmiku generalnego Prus Królewskich*, t. 2: (lipiec 1528 – październik 1535) (*Fontes* 95), red. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń, 2005; *Protokoły Sejmiku generalnego Prus Królewskich*, t.3: (listopad 1530 – październik 1535) (*Fontes* 102), red. M. Biskup, K. Kopiński, P. Oliński, J. Tandecki, Toruń, 2010; *Protokoły Sejmiku generalnego Prus Królewskich*, t. 4: (maj 1536 – wrzesień 1542) (*Fontes* 112), red. K. Kopiński, J. Tandecki, L. Lewandowska, Toruń, 2017.

⁵ *Akta wizytacji generalnej Diecezji Inflanckiej i Kurlandzkiej czyli Piltyńskiej z 1761* (*Fontes* 86), red. S. Litak, Toruń, 1998; *Wizytacja Biskupstwa Sambijskiego z 1570 roku* (*Fontes* 96), red. J. Wijaczka, Toruń, 2005.

⁶ *Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Chelмна 1480–1559 (1567)* (*Fontes* 74), red. Z. H. Nowak, J. Tandecki, Toruń, 1990; *Księga ławnicza starego miasta Torunia (1428–1456). Część pierwsza (1428–1443)* (*Fontes* 75), red. K. Ciesielska, J. Tandecki, Toruń, 1990; *Księga ławnicza starego miasta Torunia (1428–1456). Część druga (1444–1456)* (*Fontes* 76), red. K. Ciesielska, J. Tandecki, Toruń, 1993; *Księga ławnicza starego miasta Torunia (1456–1479)* (*Fontes* 99), red. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń, 2003; *Księgi młodego miasta Gdańska 1400–1455* (*Fontes* 100), red. K. Kopiński, P. Oliński, Toruń, 2008; *Księga ławnicza miasta Nowego nad Wisłą (1416–1527)* (*Fontes* 106), red. K. Mikulski, W. Nowosad, Toruń, 2011; *Księga proskrybowanych Nowego Miasta Torunia (1358–1412)* (*Fontes* 107), red. B. Wyrozumska, Toruń, 2013.

Svarbu pabrėžti, kad pristatomas šaltinių rinkinys yra dviejų didelių neseniai Torunės universitete baigtų mokslinių projektų, vykdytų 2011–2015 m., rezultatas. Pirmasis projektas, kurio pagrindiniai vykdytojai buvo A. Radzimiński, R. Biskupas, L. Zygnerris, M. Glauertowas ir kiti, buvo skirtas parapijų Vokiečių ordino valstybėje Prūsijoje genezei ir raidai 1243–1525 m. Tyrimas apėmė keturias dar 1243 m. įsteigtas vyskupijas ir Pomeranijos arkidiakonatą. Buvo patikslintas ne tik parapijų skaičius XIII–XVI a. pirmoje pusėje, bet ir gvildinti parapijos kasdienybės, patronato teisinio reguliavimo, pastoracijos ir daugelis kitų klausimų. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad bažnytinės struktūros aktyviai prisidėjo prie „nacijos“ Vokiečių ordino valdomoje Prūsijoje atsiradimo XV–XVI a.⁷ Nepamirškime, kad ši „nacija“ kėlė savo reikalavimus Vokiečių ordinui po Žalgirio (Griunvaldo) katastrofos ir jau prasidėjus Trylikos metų karui, bei vėliau, iškilus Vokiečių ordino valstybės Prūsijoje sekuliarizacijos klausimui. Vokiečių tyrinėtojo M. Brauerio atliktas tyrimas rodo, kad ši „nacija“ Prūsijoje savo kilmės ieškojo Europos humanistų kurtose mitologizuotose tautų kilmės istorijose⁸.

Antrasis projektas tiesiogiai susijęs su aptariamu šaltinių rinkinio leidimu, t. y. matyti, kaip vykdant istoriografinius tyrimus kartu rengiamas šaltinių rinkinys, kuris ne tik pagrindžia pirmajame projekte gautus rezultatus, bet ir padaro šaltinį prieinamą plačiajai visuomenei. Kaip tik šaltinių rinkinys turėjo geriausiai iliustruoti, kaip gaunami tyrimo rezultatai ir kokias naujas tyrimų gaires gali pateikti baigti projektai. Tiesa, šaltinio rinkinį planuota išleisti dar 2014 m., tačiau darbas užsitęsė. Pabrėžtina, kad į pastarąjį šaltinio leidimo projektą buvo įtraukti ir doktorantai, ne tik Torunės universiteto profesūra.

Pristatomas šaltinis tęsia dar IV–V a. popiežiaus kanceliarijos pradėtą tradiciją. Vis aktyviau susirašinėjant Bažnyčiai ir pasaulietinėms institucijoms, didėjo reikalavimai raštininkams. Reikėjo greitai reaguoti į kintančią padėtį, rasti tinkamų formuluočių ir išvengti galimų nesusipratimų. Netinkamai parinkta frazė, per didelė jos interpretavimo galimybė ar netikslus titulas grėsė ilgalaikėmis pasekmėmis. Todėl Apaštalų Sosto kanceliarijoje imta kaupti tinkamus įvairių dokumentų, titulatūrų pavyzdžius (*librorum formularum*). Jais remdamiesi ir mažiau patyrę raštininkai galėjo rengti reikiamus dokumentus: laiškus, atsakymus, nutarčių projektus ir pan. Ilgainiui, kaip teigia įvadinį straipsnį parašęs R. Biskupas, prie jų imta jungti kanceliarijos darbui naudingas bažnytinės ir pasaulietinės instrukcijas (p. IX–XI).

Prūsijos vyskupijų formuliario pagrindas parengtas Sambijos vyskupų rezidencijoje Žuvininkuose (*Fischhausen*) 1323–1512 m. Jis panašus į XV a. Vokiečių ordino di-

⁷ Plačiau apie tyrimą ir jo rezultatus – R. Biskup, *Bistümer im Deutschordensstaat in Preussen (bis 1525), Cura animarum. Seelsorge im Deutschordensland in Preussen*, hrsg. S. Samerski, Köln–Weimar–Wien, 2013, S. 71–72.

⁸ M. Brauer, *Die Entdeckung des „Hidentums“ in Preußen. Die Prußen in den Reformdiskursen des Spätmittelalters und der Reformation*, Berlin, 2011, S. 207–234.

džiųjų magistrų kanceliarijos⁹ ir Pamedės vyskupų formuliarių knygas¹⁰ bei rankraštinę pastarosios dalies kopiją iš Wloclaveko dvasinės seminarijos bibliotekos¹¹. Pastarąją tyrinėtojas Andrzejus Tomczakas priskyre Varmės diecezijai. R. Biskupas nustatė, kad iš 1338–1376 m. Varmės vyskupo kanceliarijos šaltinio dokumentų net 26 paskelbti rinkinyje *Codex diplomaticus Warmiensis* (p. XII–XIII).

Upsalos universiteto bibliotekoje saugomas Prūsijos vyskupijų formuliario rankraštis užrašytas ant popieriaus ir pergamento, o įrištas odiniuose viršeliuose su apkaustais. Dalis odos buvo antrinio panaudojimo. Ant jos atpažinti brevijoriaus fragmentai su himnais įvairiems šventiesiems (p. XIV–XVI).

Skirtingų raštininkų individualybę pabrėžė ne tik rašysena, raidžių puošyba, bet ir nupieštos kelios žmogelių grimasos. Atsižvelgęs į originalo rašyseną ir medžiagos dėstymą R. Biskupas spėjo, kad pirminis rankraščio sumanymas galėjo būti ne formuliaras, o parankinė teisėjo suolininko knyga. Vėliau, pradėjus perrašinėti kitus dokumentus, šaltinis nutolo nuo pirminio sumanymo (p. XIX). Tyrinėtojas nustatė rankraščio turinio chronologinius rėmus – vyskupo Ottono iš Revelio įvesdinimas 1323 m. gruodžio 23 d. ir vyskupo Lukošo Watzenrodo mirtis 1512 m. kovo 19 d. R. Biskupas bandė nustatyti hipotetišką formuliario sudarytojo ir trijų raštininkų autorystę. Sustiprinti ar atmesti kai kurias jų padėtų tolesni paleografijos tyrimai (p. XXII–XXVII).

Gali kilti natūralus klausimas, kaip šis formuliaras atsidūrė Švedijoje. R. Biskupo nuomone, 1525 m. rankraštis kartu su Sembos kapitulos archyvo dalimi pirmiausia pakliuvo į Varmės kurijos archyvą. Spėjama, kad jį atgabeno sekularizacijai nepritarę Vokiečių ordino kunigai, bėgę iš Sembos vyskupijos. XVII a. Tvano arba XVIII a. Šiaurės karo metu rankraštis galėjo tapti švedų karo grobiu ir iš pradžių patekti į Heilsbergo biblioteką, o iš ten į Upsalos universiteto biblioteką, kurioje 1888 m. rankraštį aptiko Augustas Kolbergas¹². Nuo to laiko susidomėjimas šaltiniu auga (p. XXVIII–XXIX), ką patvirtina ir aptariama publikacija.

Kuo Prūsijos vyskupijų formuliarių knyga turėtų dominti Lietuvos tyrinėtojus? Įvairiapusiai Prūsijos, Lenkijos, LDK kanceliarijų tyrimai svarbūs valdymo ir pareigybių sistemos kūrimosi procesams pažinti¹³. Visas formuliario turinys atskleidžia pačią viduramžių

⁹ *Geheimes Staatsarchiv Preussisches Kulturbesitz Berlin-Dahlem*, XX. HA, OF 281.

¹⁰ Ten pat, OF 276.

¹¹ *Biblioteka Seminarium Duchownego we Włocławku*, rkps. nr 31, fol. 260–323

¹² Plačiau apie tai – R. B i s k u p, M. G l a u e r t, Das preußische Formelbuch des 15. Jahrhunderts aus Uppsala. Vorstellung eines Editionsprojektes, *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2011. Quellen kirchlicher Provenienz. Neue Editionsarbeiten und aktuelle EDV-Projekte*, hrgs. H. Flachenecker, J. Tandecki, K. Kopiński, Thorn, 2011, S. 369–380.

¹³ Paminėsimė kelias naujesnes valdovų ir Bažnyčios hierarchų kanceliarijoms skirtas publikacijas: *Kancelarie krzyżackie: stan badań i perspektywy badawcze. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Malbork 18–19 X 2001*, red. J. Trupinda, Malbork, 2002; *Kancelaria wielkich mistrzów i polska*

raštinės darbo technologiją, specifiką ir leidžia ieškoti sąsajų su kitų kanceliarijų veikla. Todėl 433 dokumentų tekstai, jų dalys ar mažesni fragmentai – puikus Baltijos rytinės pakrantės viduramžių raštvedybos istorijos šaltinis. Priede pateikiami trys platesni tekstai: tarp 1427–1433 m. Sembos vyskupo Michaelio Junge sinodo Karaliaučiuje statutas, 1429 m. gegužės 26 d. popiežiaus Martino V bulės nuorašas, 1433 m. gegužės 26 d. popiežiaus Eugenijaus IV bulė. Formuliaras atspindi Prūsijos vyskupų aplinką, ryšius, domėjimosi lauką Vokiečių ordino valstybės klestėjimo ir nuosmukio laiku. Šis laikas sutampa su LDK christianizacijos ir kryžiaus žygių saulėlydžio epocha. Dar tebežvangant ginklams abiejų šalių kasdienybėje stiprėjo bendrų krikščioniškų vertybių, taikaus ūkinio gyvenimo pradai.

Prūsijos vyskupijų formuliarių knyga leidžia Lietuvos tyrėjams pažinti miestiečių, miestėlėnų, smuklių laikytojų, kaimo vietovių parapijiečių (laisvųjų ir priklausomų ūkininkų, žvejų), kunigų gyvenimo aktualijas Vokiečių ordino valstybės Prūsijoje. Pavyzdžiui, iš Sambijos vyskupo Heinricho II Kuvalio (1387–1395 m.) pranešimo sužinome, kad 1392 m. rugsėjo 21 d. *Johann G* gavo visus žemuosius šventimus vyskupo pilyje Žuvininkuose (Nr. 354). Dauguma šaltinyje pateikiamų tipinių dokumentų pavyzdžiai – nuasmeninti, t. y. neįrašytas konkretus asmenvardis. Tokie atvejai nurodo precedento pasikartojimą¹⁴. Antai, nedatuotų dokumentų nuorašuose Sambijos vyskupas Heinrichas įsako klebonams paskelbti savo parapijų bažnyčiose, kad nurodytu laiku pas vyskupą neprisistatę neįvardyti asmenys baudžiami ekskomunika (Nr. 388–389 ir kt.). Pateikiamas Sembos vyskupo sprendimo nutarimas dėl dviejų moterų ginčo. Jos abi tvirtino esančios kažkokio neįvardyto asmens žmonos. Išklausęs visas puses bei liudytojus, vyskupas įsakė vyrui susituokti su viena moterimi, o kitai leido ištekėti už kito vyro (Nr. 387). Manoma, kad vyskupas Jonas įsakė po Visų Šventųjų dienos pristatyti klebonui Petruui kažkokį neįvardytą vyrą, kaltinamą dalyvavus ginkluotame parapijos klebono Petro užpuolime (Nr. 372). Kai kurie dokumentai atspindi susiklosčiusią praktiką Vokiečių ordino valdomoje Prūsijoje vykti piligriminėn kelionėn ne tik į vietinius sanktuariumus (pvz. Nr. 184,

kancelaria królewska w XV wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej. Malbork 2–3 IX 2004, red. J. Trupinda, Malbork, 2006; *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych między władzą a społeczeństwem*, red. W. Chorążyczewski, W. Krawczuk, Toruń–Kraków–Warszawa, 2003, t. 1; 2006, t. 2; 2008, t. 3; 2011, t. 4; *Belliculum diplomaticum II Thorunense: kancelarie władców na ziemiach polskich w średniowieczu i czasach nowożytnych na tle porównawczym*, red. W. Chorążyczewski, J. Tandecki, Toruń, 2007; R. Č a p a i t ė, Viduramžių raštininko rašto individualumo problemos, *Konstantinas Jablonskis ir istorija*, sud. E. Rimša, Vilnius, 2005, p. 65–108; R. Č a p a i t ė, *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius, 2007; R. P e t r a u s k a s, Pareigybių sistemos susikūrimas, *Lietuvos vidaus reikalų istorija*, sud. N. Šepetytys, Vilnius, 2008, p. 65–68; D. K e r š i e n ė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško. Disertacija*, Vilnius, 2010.

¹⁴ Šablonu tapusio dokumento nuoraše raštininkui belikdavo įrašyti adresatą, asmenvardį ir statuso duomenis, vietovę bei datą. Ruošinys po signavimo tapdavo patvirtintu dokumentu. Išankstinis „šablonų“ parengimas signalizuotų apie atvejo tipiškumą ir dažnumą.

186–195, 294, 302–304 ir kt.), bet ir į Romą, atlaidus suteikiant ne tik tokiems piligrimams, bet ir juos finansiškai remiantiems žmonėms (Nr. 310). Atlaidai buvo suteikiami ir už paramą remontuojant bažnyčias bei patiems remontininkams (pvz., Nr. 192), ir vykdamas kitas labdaringas veiklas. O kai kurie dokumentai atskleidžia, kaip dažnai vyskupai Prūsijoje naudojosi ekskomunikos teise, nukreipta prieš įvairiai prasikaltusius parapijiečius, smuklių laikytojus, mokytojus, žmonas, nenorėjusias grįžti pas vyrus, užpuolikus ir pan. (pvz., Nr. 229–238 ir kit.). Dalyje dokumentų atsiskleidžia ir dvasininkų veikla tarp nekrikščionių, pavyzdžiui, žydų, kurių dalis apsikrikštijo (pvz., Nr. 245–255 ir kt.). Taigi, formuliere esantys dokumentai atskleidžia dinamišką XIV a. pabaigos – XV a. kasdienį gyvenimą Prūsijoje, apimančią ne tik parapijų ir vyskupijų valdymo, patronato, parapijų turto valdymo ir bažnyčių aprūpinimo bei kitus teisinius formaliuosius reikalus. Visa tai leidžia kitaip traktuoti krikščionybės „gilumo“, „svetimumo“ prūsams klausimą, geriau pažinti prūsų prisitaikymo ir Prūsijos europeizacijos procesus ir kitus labai svarbius faktus, kuriais neretai manipuluojant buvo daromos nepagrįstos išvados apie šio krašto kultūros „sintretizmą“, „atsilikimą“ arba „nesutapimą“ su oficialiąja krikščioniška kultūra¹⁵.

Knygos gale pateikiamų vietovardžių ir asmenvardžių rodyklės analizė leidžia įžvelgti tam tikras tendencijas. Baltų – prūsų, sūduvių, skalvių, kuršių, lietuvių tankiau apgyvendintose žemėse XIV–XV a. rasime dažnesnius Karaliaučiaus (Senamiesčio, Knypuvos, Liepininkų, Judyčių, Galtgarbiai), artimesnių apylinkių (Arnavos, Balgos, Germavos, Kvedinavos, Kremyčių, Kryžbarko, Kandainių, Kaimės, Lakstyčių, Legyčių, Labotos, Pavandenės, Pabėčių, Sudyčiai, Sankt Lorenzo, Vargių, Žuvininkų), labiau nutolusių (Bledavos, Labguvos, Laukiškių, Narkyčių, Tepluvos, Pokarvių, Vėluvos, Želvos, Žiokų) vietovardžių pasikartojimus. Jie atspindi Sembos vyskupo ir kurijos įtaką minėtoms teritorijoms. Formuliero tekste nėra su LDK pasieniu tiesiogiai besiribojančių Įsručio, Ragainės, Klaipėdos komtūrijų paribio toponimų. Detalesni tyrimai galėtų patikslinti Sembos vykupo, kurijos ir pavaldžių Vokiečių ordino dvasininkų įtakos geografiją¹⁶.

Prūsijos vyskupijų formularių knygos lituanistiniais inkluzais sietini su kryžiaus žygių, diplomatinė ryšių ir geneologijos kontekstais. Šaltinyje užfiksuota 1430–1432 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Švitrigailos ir neįvardytos jo žmonos titulaturą siųstuose

¹⁵ Plg. apibendrinančius teiginius, A. P l u s k o w s k i, *The Archaeology of the Prussian Crusade. Holy War and Colonisation*, London–New York, 2013, p. 287–291.

¹⁶ Bažnytinių struktūrų Vokiečių ordino valstybėje tyrimai Lenkijoje buvo atnaujinti ir intensyvėjo nuo 2000 m. Paminėtini šie naujausi darbai: *Kościół w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach 1243–1525. Organizacja – uposażenie – ustawodawstwo – duchowieństwo – wierni*, Malbork, 2006; R. Biskup, *Das Domkapitel von Samland (1285–1525) (Prussia Sacra, t. 2)*, Thorn, 2007; M. Jarzebowski, *Die Residenzen der preussischen Bischöfe bis 1525 (Prussia Sacra, t. 3)*, Thorn, 2007; *Cura animarum. Seelsorge im Deutschordensland in Preussen...*; *Zakon krzyżacki w Prusach i Infantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. R. Czaja, A. Radzimiński, Toruń, 2013; *Parafie w średniowiecznych Prusach w czasach Zakonu niemieckiego od XIII do XVI w.*, red. R. Biskup, A. Radzimiński, Toruń, 2015.

laiškuose: *Swidirgall. / Dem irluchten fursten und grosmechtigen herren, herren Swidirgallen grosfursten zscu littawen und Ruwsen etc., unserem besondern / Der irluchten furstinnen und grosmechtigen vrauwen, vrauwen N. Grosfurstinne zcu Littawen und Ruwsen etc., unser gnedigen vrauwen.* (Nr. 17). Ši detalė papildo kunigaikščio santykių su Vokiečių ordino vadovybe ir Prūsijos bažnytiniais hierarchais vaizdą. Atkreipiame dėmesį į mažiau įprastą kunigaikščio asmenvardžio formą. Šaltinis nurodo dar nežinotos trečiosios Žalgirio mūšio dalyvio pirmojo Vilniaus vaivados Alberto Vaitiekiaus Manvydo (apie 1370–1425 m.) žmonos vardą: *Manweden bethgenoss. / Der edlen hochgeborenen wrauwen, wrauwen Anastasia, des edlen Manweden bethgenoss, unser besondern frunden* (Nr. 18). Kokie ryšiai didiko žmoną Anastasiją siejo su Prūsijos vyskupais – piligriminės kelionės, verslo reikalai, politika etc. dar lieka paslaptimi. Ne mažiau paslaptingas asmuo *Johanne Littaw*, užrašytas kartu su Pamedės kurijos oficijolu *Nicolau de Borenth*, Gilgenburgo klebonu *Guntheri in Rosental*, patikimais vyrais Gilgenburgo miestiečiais *Thom Burggreffe, Johanne Rysensteyn, Jekel Romam*. Jis priskirtas prie patikimų vyrų – Gilgenburgo miestiečių. 1402–1405 m. jie minimi dokumente, kuriuo Kulmo vyskupas Arnoldas Stapelis atleido nuo ekskomunikos *Nicolau Junge de Grymmenow*. Prokuratoriaus garbingojo *Pauli in Resinberg* iniciatyva paskelbiant ekskomuniką su kitais liudininkais dalyvavo minėtasis *Johanne Littaw* (Nr. 26). Belieka spėlioti, ką reiškė asmenvardis *Littaw* – nuorodą į kilmę, pravarde ar dar ką nors.

Likę tekstai nedaug ką pasako apie pačius lietuvius, bet apibūdina mums aktualesnį Sembos vyskupui pavaldžių bažnyčių tinklą ir kvietimo žygiams į Lietuvą sklaidos kelią. 1394 m. sausio 1 d. Žuvininkų, Germavos, Sudavos ir Thierenbergo klebonams siųstame aplinkraštyje Sembos vyskupas Heinrichas II Kuwalis kvietė dalyvauti trijose mišiose prie šventų votų Šventos Trejybės, Švenčiausios Mergelės Marijos, Visų Šventųjų dienomis. Dalyviams suteikiami 40 dienų atlydai. Nurodoma, kad ištikimieji melstūsi Vokiečių ordino maršalo laiške numatomo žygio prieš pagonis lietuvius intencija (Nr. 323). Nedatuotas Sembos vyskupo Henriko (1387–1414 m.) dokumento nuorašas iliustruoja karo pasekmes. Juo hierarchas suteikia ištikimiesiems 40 dienų atlydų už pagalbą išperkant iš lietuvių nelaisvės artimus giminaičius (Nr. 309). Šio vyskupo nedatuotame aplinkraščio nuoraše dėl žygių prieš pagonis lietuvius kviečiama jungtis meldžiantis trijose mišiose už tikėjimo gynėjus prie šventų votų Šventos Trejybės, Švenčiausios Mergelės Marijos, Visų Šventųjų dienomis. Nuoširdžiai dalyvavusiems skirta 40 dienų atlydų (pvz., Nr. 322). Tas pats kartojama ir kitų parapijų klebonams siųstuose aplinkraščiuose (Nr. 323–326).

Iš pateiktų pavyzdžių aiškėja, kad pristatomas šaltinių rinkinys yra svarbus ne tik viduramžių tyrinėtojams *per se*, tačiau ir visiems, kuriems rūpi Baltijos regiono rytinės pakrantės, kur gyveno baltų visuomenės, istorija. Tai ypač pasakytina apie preferencijas ir pretenzijas tirti Prūsų Lietuvos istoriją, siekiant palaikyti Prūsų Lietuvos, kaip „simbolinės tėvynės“ vaizdinį visuomenėje. Kol kas galime konstatuoti, kad Prūsijos istorija kur

kas labiau rūpi lenkų mokslininkams. Neabejotina, jų indėlis į prūsistiką yra labai svarus ir, beveik nesant Prūsijos istorijos tyrimų Lietuvoje, labai reikalingas bei sveikintinas. Tačiau norint „ne vyti“ lenkų istoriografiją, o atsistoti šalia jos kaip pilnateisiams tyrinėtojams, reikia ugdyti ir telkti mokslinį potencialą, kuris aktyviai imtųsi analizuoti LDK ir Prūsų Lietuvos istoriją bendrame Baltijos regiono kontekste.

Dainius E l e r t a s
(Lietuvos jūrų muziejus)

Marius Š č a v i n s k a s
(Klaipėdos universitetas)

Marzena Liedke. **Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne.** Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2016. 436 s. ISBN 978-83-64103-05-6

Šioje recenzijoje aptariama Lenkijos ir Lietuvos istorikų bendruomenėje gerai žinomos tyrinėtojos Marzenos Liedke analitinio sintetinio pobūdžio knyga yra daug metų trukusių didikų šeimos ankstyvaisiais naujaisiais amžiais demografinių tyrimų rezultatas. Anksčiau autorė daugiausia domėjosi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusėnų kilmės bajorų bei didikų tautinės ir religinės savimonės XVI a. ir pirmojoje XVII a. pusėje klausimais. Ji ypač daug dėmesio skyrė LDK rusėnų bajorų perėjimo į reformatų tikėjimą bei katalikybę ir su tuo susijusių kultūrinės bei kalbinės polonizacijos procesų tyrimams¹.

Recenzuojamoje knygoje autorė bando atsakyti, kiek trukdavo Lietuvos didikų giminių santuokos bei kokios buvo jų prokreacijos galimybės. Ligšioliniai Lenkijoje vykdyti demografiniai senosios lenkų šeimos tyrimai daugiausia apėmė „žemesniuosius visuomenės sluoksnius“ (p. 11) – juos, kaip teisingai pastebėjo M. Liedke, kur kas lengviau tirti, nes egzistuoja statistiniai duomenys (bažnytinės metrikos ar gyventojų surašymų medžiaga).

¹ Svarbiausi autorės darbai: M. L i e d k e, *Od prawosławia do katolicyzmu. Ruscy możni i szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec wyznań reformowanych*, Białystok, 2003; *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637*, oprac. M. Liedke, P. Guzowski, Warszawa, 2011.